

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ЖИТТЯ ПЕТРА ЛЕБЕДИНЦЕВА: ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ

У статті на основі архівних джерел розглянуто період дитячих та юнацьких років Петра Гавриловича Лебединцева. Простежено комплекс соціально-освітніх проблем, які вплинули на світогляд майбутнього київського кафедрального протоієрея.

Ключові слова: Петро Лебединцев, протоієрей, Київ, митрополія.

Розглядаючи початковий етап життя Петра Лебединцева, нашою метою буде встановити ступінь впливу на формування його світогляду існуючої на той час системи виховання та навчання. Ґрунтовне дослідження раннього періоду життя Петра Гавриловича дозволить визначити ступінь впливу оточення на формування його свідомості, а також більш чітко зрозуміти з якими проблемами йому довелося зіткнутися в ході просвітньої діяльності та наскільки отриманий в дитячі та юнацькі роки досвід дозволив йому ефективно вирішувати ті чи інші питання організації освіти.

Публікації, присвячені Петру Гавриловичу, написані істориками Іоанном Гордієвським¹, Федором Титовим² та Володимиром Науменком³ були опубліковані вже після смерті Лебединцева та містять найповніший його життєпис. Ці статті є найповнішими та найґрунтовнішими дослідженнями життя Петра Гавриловича, оскільки були написані людьми, які знали його особисто. Особливо це стосується раннього періоду життя, про який сам Петро Гаврилович не залишив спогадів.

Найґрунтовнішим життєписом Петра Гавриловича є його біографія складена священиком Іоанном Гордієвським, яка була опублікована на сторінках Київських єпархіальних відомостей в 5 номерах у 1897 році. Цінність цієї публікації полягала в тому, що автор, зібрав спогади сучасників Петра Гавриловича, які знали його за життя і звернув увагу саме на моральний аспект біографії Лебединцева. Окрім того, Гордієвський детально описав дитинство Петра Гавриловича період його навчання у Богуславському духовному училищі, київській духовній семінарії та Київській духовній академії.

Інші дослідники, в тому числі В. Науменко та Ф. Титов, у публікаціях про Петра Гавриловича розповідали лише про його здобутки у дорослому житті. Дослідники, такі як К. Крайній, у своїх публікаціях користуються даними зібраними І. Гордієвським. Уявлення про ранній період життя Петра Гавриловича можна певною мірою скласти зі спогадів його рідного брата Андрія Лебединцева⁴, який детально описав своє дитинство та навчання в церковно-приходській школі, Богуславському духовному училищі та духовній семінарії. Ми можемо припустити, що описані Андрієм Лебединцевим події та процеси стосувались і Петра Гавриловича, оскільки він пройшов той самий шлях, що і його брат, тільки кількома роками раніше.

Петро Гаврилович Лебединцев народився 21 грудня 1819 р. (2 січня 1820 р. за старим стилем) в селі Зелена Діброва Звенигородського повіту Київської губернії в родині священика села Яблунівки Богуславського повіту Київської губернії Гавриїла Лебединцева.

У липні 1816 року Гавриїл Лебединцев одружився з дочкою священика села Яблунівка Канівського повіту Феклою Вакуловською і парафію він отримав як посаг за дружиною⁵. Адже в ті часи в багатьох регіонах імперії існувала практика передання парафій у спадок. А оскільки жінка не мала права бути священиком, то дівчатам парафії діставались, як посаг до весілля. Слід зауважити, що отець Гавриїл був людиною освіченою, а головне добре розумів значення освіти в житті людини, на відміну від більшості тогочасних священиків.

Гавриїл Лебединцев готувався вступати до Київської духовної академії, але отримав травму і змушений був перервати навчання. Батьки віддали його до Мошногірського монастиря Київської єпархії де він дуже швидко заслужив авторитет і був призначений керувати монастирським хором, а згодом й письмоводцем у старця Ігумена. Андрій Лебединцев стверджує, що ігумен настільки поважав Гавриїла, що по всіх прохань відправляв людей до «Гаврилки», щоб той їх розсудив⁶.

Ми не маємо точних відомостей де саме здобував освіту Петро Гаврилович, адже І. Гордієвський стверджує, що школи у Зеленій Діброві не було аж до 1836 року, а Арсеній з Петром навчались у відставного диякона Стрижевського. Андрій Лебединцев же стверджує, що він сам як і його старші брати навчались саме в церковно-приходській школі⁷. У спогадах Андрія Лебединцева ми знаходимо свідчення, що в школі вони з братом Феофаном отримували початкову освіту, але окрім неї батько Гавриїл Лебединцев особисто готував його й інших братів до вступу до Богуславського училища – вчив «лічбі» (писанню цифр) а також каліграфії (Гаврило Лебединцев сам мав чудовий почерк і прагнув навчити цьому своїх синів. Для цього він на власноруч розліняних дощечках писав спочатку маленькі, потім великі букви, а потім слова, які діти переписували власноруч на інших лінійках⁸.

На роки дитинства Петра Лебединцева припали бурхливі процеси в житті церкви й зокрема в церковній освіті. Зокрема у 1802–1804 роках було проведено освітню реформу, що санкціонувала створення церковно-приходських шкіл в Російській імперії. Метою шкільної реформи стало створення саме цілісної освітньої системи від нижчої до вищої школи: тепер парафіяльні, повітові, губернські училища та університети являли собою єдиний ланцюг, кожна з ланок якої було пов'язане з попереднім і наступним як у навчальному, так і в адміністративному відношенні. Принципово важливим було те, що в школи всіх ступенів приймалися учні незалежно від їхньої статі, станової приналежності і навіть віку, а навчання було безкоштовним. Вводився принцип наочності навчання, велике значення надавалося поєднанню теоретичного і практичного навчання, вербальних прийомів з наочними демонстраціями. У педагогіці затверджувалася ліберальна концепція активного творчого розвиваючого навчання: було визначено, що мета шкільного навчання полягає не в механічному засвоєнні певної суми знань, а в розвитку особистості учня, виховання у нього бажання і вироблені вміння здобувати знання самостійно.

Освітню діяльність Петра Гавриловича можна умовно поділити на два етапи. Перший – з 1830-х до 1855 року – навчання в церковно-приходській школі, Богуславському духовному училищі та Київській семінарії та Київській духовній академії.

Визначальним у цей період були спроби влади налагодити систему освіти, зокрема початкової, по всій імперії, але історики солідарні в думці, що це не приносило особливого результату. Зокрема В. Перерва стверджує, що на Київщині цей указ майже не виконувався⁹. А. Степаненко вважає, що активність спостерігалась, але тільки в роки виходу указів 1805, 1807, 1836, 1837, 1840 рр.¹⁰. Зокрема це було пов'язано з тим, що у населених пунктах, в яких проживали державні селяни, відповідальність за відкриття шкіл покладалася на місцеве духовенство, а утримувались вони на кошти сільської громади¹¹.

Головні причини проблем з розвитком церковно-приходських шкіл, які вказуються членами парафіяльних причтів – протидія поляків-поміщиків, брак спеціальних засобів і підтримки місцевої адміністрації, а також відсутність взаємоповаги між пастирями і прихожанами¹². Додамо, що низький рівень освіти, а іноді і повна безграмотність¹³, самого сільського духовенства був у той час загальноновизнаною проблемою – над чим працювали на державному рівні¹⁴. Крім того, для багатьох пастирів був характерним формалізм, що виражається, насамперед, в байдужому і споживчому відношенні до парафіян. Окрім того в ті часи досить неоднозначним було ставлення самих селян до освіти. Весь час селянина займала робота по господарству. Тож освіта не змінювала його становища як кріпака. І тому навіть якщо знаходилося все необхідне для організації церковно-приходської школи вона все одно була заповнена дуже мало. Нерідко в той час можна було почути від селян, що мовляв наші батьки жили без освіти то й діти проживуть. У 1865 році в журналі «Київські єпархіальні відомості» зазначалось: «Православное духовенство 6-й годъ уже трудится в деле народного образования, и трудится часто в поте лица одно, безъ всякой внешней поддержки: оно должно было победить

вековое предубеждение народа против грамотности, возбудить любовь к просвещению и изобрести средства к содержанию школ... Противодействующих было много, помогающего не было»¹⁵. Зокрема, на сторінках газети Київські єпархіальні відомості знаходимо свідчення про становище церковної освіти: «Что же касается до крестьян, то вот факт, как они относятся в деле образования своих детей. Крестьяне с. Новых-Петровец Киев. Уезда получают от кирпичного завода, рыбной ловли и кабаков до 800 рублей, а когда местный священник попросил у них 15 рублей для снабжения церковно-приходской школы необходимыми учебными пособиями, ему отказали, хотя не мало из показанных доходов (по слухам, до 150 р.) употребили на общественные могарычи. Что же, священнику не биться же об стену из-за чужих детей!»¹⁶.

Саме завдяки мідним копійкам, які несли парафіяни дітям свого улюбленого священика, здобув освіту Петро Лебединцев¹⁷. За що він намагався допомагати своєму рідному селу. Так, у 1878 р. він приїхав до Зеленої Діброви для складання кошторису на будівництво нової церкви, передавши на цю справу 500 крб. При цьому він просив місцевого священика «не трубити про це трубою»¹⁸; у 1894 р., у свій останній приїзд передав 500 крб. на побудову нової школи та за заповітом відписав на утримання вчителя зеленянської школи 30 десятин землі, придбані ним наприкінці 1860-х років у с. Калинове Черкаського повіту¹⁹.

Власне, ми можемо зробити висновок, що саме батько вплинув на Петра Гавриловича, показавши в самому дитинстві йому приклад благочестя та доброго ставлення до простих людей. Окрім того ми можемо припустити, що о. Гавриїл сам був людиною талановитою і розумів практичне значення освіти, яку в повній мірі не зміг здобути сам. І саме завдяки його зусиллям всі 5 його синів змогли досягти високих посад та поваги в суспільстві. Ми можемо припустити існування певного феномену родини Лебединцевих у ХІХ сторіччі. Особистості Арсенія, Феофана, Петра, Данила та Андрія Лебединцевих зустрічаються в контексті розвитку богослов'я, літератури, журналістики, освіти, історії, археології. Так Феофан Лебединцев, як і Петро Гаврилович згодом став видатним педагогом, істориком, громадським діячем, літератором, журналістом. Феофан та Петро Лебединцеві вважаються батьками-засновниками української періодики, зокрема легендарного журналу «Київська старовина», вихід якого став знаменною подією в українській історичній науці. Старший з братів, Арсеній, який був настоятелем церков Одеси та Севастополя. Зокрема прославився тим, що невтомно та безстрашно ніс пастирське служіння під час оборони Севастополя у 1854–1855 роках. Під градом куль та ядер отець Арсеній підтримував поранених, підбадьорював вояків, сповідував та причащав помираючих. Після війни він знову став на стежку науки та освіти. З-під його пера вийшли численні статті та проповіді. Андрій Лебединцев, закінчивши Київську духовну семінарію, викладав у Богуславському духовному училищі. Починаючи з 1860 року заснував у Канівському повіті майже сто церковних шкіл, був настоятелем Києво-Печерської Ольгинської церкви. Написав спогади про свій родовід, надруковані в «Київській старовині». Видав власним коштом п'ять томів своїх повчань і роздав школам краю. Данило Лебединцев – після закінчення духовної академії та викладання у Кишинівській духовній семінарії перейшов на роботу до військового відомства у Петербург де пропрацював більш, як сорок років. Саме завдяки Данилу Петру Гаврилович зміг ініціювати скасування в Російській імперії становості духовенства²⁰.

І роль Петра Гавриловича в кар'єрних здобутках братів була величезною. Арсеній Лебединцев у розмові з Іоаном Гордієвським прямо сказав, що всі брати Лебединцеви зобов'язані своїм становищем Петру Гавриловичу²¹.

Наступним кроком навчання Петра Лебединцева, як і всіх священницьких дітей на Київщині було Богуславське духовне училище відкрите у 1818 році. Відомо, що на початку ХІХ ст. Київська єпархія була поділена на благочинні та училищні округи. До Богуславської училищної округи входили: 5 округ Канівського повіту, в яких налічувалось 108 церков, 5 округ Звенигородського повіту з 61 церквою та 2 округи Таращанського повіту з 32 церквами. Це училище стало центром регіональної духовної освіти на Київщині у ХІХ сторіччі і в ньому були зобов'язані навчатись діти священиків з усієї губернії²². Подібний статус училища є яскравим свідченням тогочасної замкненості духовного стану.

За відомістю Богуславського училища за 1829 рік Петро Гаврилович значився 14-м учнем. У відомості він характеризується як здібностей хороших, поведінки спокійної. Коли у 1833 році Петро Гаврилович випускався з училища у списку він значився першим у другому розряді.

Розглянувши спогади сучасників ми встановили, що у Богуславському училищі Петро Гаврилович вирізнявся феноменальною пам'яттю, на що за словами священника Матвія Левицького звернув увагу вчитель географії²³.

За свідченням І. Гордієвського Петро Гаврилович в дитинстві був дуже мовчазним лише глибоко замислювався над тим, що коли не будь бачив та чув. Один раз бачене ним закарбовувалось в його пам'яті назавжди. Цей здавалось би малозначний факт пояснює нам, як в майбутньому Петро Гаврилович міг засвоювати і обробляти такі обсяги матеріалу, що позитивним чином вплинуло на результати його праці²⁴.

Освіченість осіб духовного стану з початку XIX століття лише зростала. З тієї хоча б причини, що особа духовного звання без належної освіти не могла бути направлена до кращих приходів.

Після закінчення Богуславського духовного училища П. Г. Лебединцев вступив до Київської Духовної Семінарії. Ми вважаємо за доцільне детальніше зупинитись на описі історичного періоду та подій які впливали на життя суспільства й не могли оминати духовної освіти, як важливої складової життя суспільства. Цей період в житті держави характеризувався «заморожуванням» владою будь-якого вільнодумства та гальмуванням процесу впровадження провідних ідей, зокрема і в церковній сфері²⁵.

Щодо навчання в київській духовній академії П. Г. Лебединцева, то жоден дослідник не вказує на його кроки по впровадженню провідних педагогічних методик, як наприклад у Платона Троїцького. Натомість І. Гордієвський зазначає, що Петро Гаврилович перебуваючи на посаді викладача семінарії першим почав звертатись до студентів на «Ви», а також повністю виключив з власного педагогічного арсеналу покарання їх різками, скасував стояння в кутку та біля парти за невивчений урок. За неявку на урок когось із студентів він лише просив присутніх передати, що пропускати навчання не годиться²⁶. Свої вчинки він пояснював ректору семінарії так: «Що ми посіємо тут, то вихованці наші пожнуть на теренах пастирського служіння, як ми поведимося з ними, так вони чинитимуть зі своїми парафіянами, коли стануть священниками»²⁷.

Після закінчення київської духовної академії в 1843 році за 1-м розрядом Петро Лебединцев восени того ж року обійняв посаду вчителя «словесності та з'єднаних із нею предметів» Орловської духовної семінарії²⁸. Після затвердження у званні магістра богослов'я обіймав посаду професора, виконував обов'язки помічника інспектора та секретаря семінарського правління.

Навесні 1845 року П. Г. Лебединцев повернувся до Києва де був прийнятий на кафедру логіки та психології Київської духовної семінарії. Викладав він і інші предмети, зокрема, у 1847 році німецьку мову, а з 1850 року – французьку. Протягом 1847–1850 рр. обіймав посаду економа семінарії.

І. Гордієвський наводить факти, що на викладацькій роботі Петро Лебединцев виявив себе як добрий вчитель. За спогадами І. Гордієвського він першим серед викладачів почав казати вихованцям семінарії «Ви» замість звичного «ти», – чим дуже здивував тодішнього ректора, архімандрита Антонія (Амфітеатрова), майбутнього ректора Київської Академії та єпископа Казанського і Свіяжського. Зрештою, таке виховання давало свої плоди. Молодий семінарський наставник користувався повагою серед учнів, та й начальство не обходило його нагородами. Але сам П. Г. Лебединцев вважав рамки семінарського викладача занадто вузькими, тож почав шукати місце з порівняно широким, живим і відносно самостійним полем діяльності.

Його більше не влаштовувала рутинна вчительська діяльність. Підштовхувала Петра Гавриловича до змін і особиста трагедія: після двох років щасливого подружнього життя помирає його дружина. 18 лютого 1851 р. П. Г. Лебединцев за власним бажанням переїздить до містечка Білої Церкви Васильківського повіту Київської губернії, на місце священника Преображенської церкви.

Отже, ми можемо зробити висновок, що дитинство та юнацькі роки проходили в типовій для тогочасної селянської родини атмосфері. Батько був хоч і з відомого, але збіднілого роду, який виживав завдяки невтомній праці. З іншого боку, Гавриїл Лебединцев чудово розумів значення освіти, особливо в роботі священника, і всіма силами намагався дати освіту своїм дітям. Але можливості церковно-приходських шкіл були обмежені тим, що викладали в них дячки та священники які самі не мали належної освіти й не могли дати дітям достатньо знань. Тому Гавриїл Лебединцев дечого навчав своїх дітей сам, але згодом змушений був

віддати їх до навчання у Богуславське училище. Священницький та проповідницький хист, та звичайні людські якості сприяли прихильності до нього парафіян, які незважаючи на те, що самі були не досить заможними все ж зібрали кошти для навчання дітей Гавриїла Лебединцева. Такі стосунки між парафіянами та священиками, хоч і не були типовими для того часу, але дозволили повною мірою розкрити талант братів Лебединцевих та дали поштовх їхній кар'єрі. З іншого боку, саме зростання в близькості до простого народу дозволила йому розуміти його потреби та проблеми.

Отже, на основі архівних джерел нами розглянуто період дитячих та юнацьких років Петра Гавриловича і простежено процес його навчання у селі, а потім у Богуславському духовному училищі, Київській духовній семінарії та Київській духовній академії.

Петро Гаврилович зростав у досить складних умовах – небагата парафія в якій був священиком його батько не давала великого доходу, але батько Петра Гавриловича о. Гавриїл Лебединцев був людиною освіченою та добрим пастирем, адже користувався повагою селян, чим могли похвалитись в ті часи аж ніяк не всі священики. Більше того, Гавриїл Лебединцев чудово розумів важливість та необхідність освіти і докладав всіх зусиль аби дати своїм дітям освіту та фундамент для кар'єрного зростання. Ми встановили, що багато в чому саме завдяки зусиллям о. Гавриїла всі п'ятеро братів Лебединцевих: Арсеній, Петро, Андрій, Феофан та Данило – не просто стали освіченими людьми та обіймали визначні посади в суспільстві, а й залишили власний слід у вітчизняній культурі та історії. Відтворивши процес здобуття освіти Петром Гавриловичем, ми довели, що його природний талант та потяг до освіти допомагали йому власними силами долати труднощі та розуміти суть процесів, що відбувались навколо, що в майбутньому дозволило йому, вже перебуваючи на високих церковних посадах, вирішувати ті чи інші нагальні питання з життя церкви і, зокрема, духовної освіти.

Проаналізувавши досліджені факти, ми можемо сказати, що Петро Лебединцев не міг змінити існуючої системи освіти, адже закон стежив за тим, щоб освіта, особливо в духовних училищах, не виходила за певні межі. Але натомість Петро Гаврилович зумів привнести деякі новаторські моменти в усталену десятиліттями систему виховання семінаристів, зокрема, одним з перших почав звертатись до семінаристів «Ви», а також скасував на своїх заняттях звичну в той час систему покарання різками.

Із вищезазначеного ми можемо зробити висновок, що розум та освіченість Петра Гавриловича набагато випереджали свій час і, ймовірно, він міг би проявити себе й на державних посадах, якби на той час не було в практиці системи становості духовенства.

¹ Гордієвський І. Памяти Кафедрального протоиерея Петра Гавриловича Лебединцева // Киевские епархиальные ведомости. – 1897. – № 5, 6, 7, 9. – С. 250–262, 297–310, 341–353, 426–438, 524–538.

² Титов Ф. Протоиерей П. Г. Лебединцев. Некролог // Исторический вестник. – 1897. – № 4. – С. 613–623.

³ Науменко В. Петр Гаврилович Лебединцев (некролог) // Киевская старина. – 1897. – № 7–8. – С. 329–343.

⁴ Лебединцев А. Мои воспоминания // Киевская старина. – 1900. – № 7–8. – С. 142–210.

⁵ Гордієвський І. Памяти Кафедрального протоиерея Петра Гавриловича Лебединцева // Киевские епархиальные ведомости. – 1897. – № 5. – С. 253.

⁶ Лебединцев А. Мои воспоминания // Киевская старина. – 1900. – № 7–8. – С. 145.

⁷ Там само. – С. 146.

⁸ Там само. – С. 151.

⁹ Перерва В. Історія шкільництва в містах і селах Київщини ХІХ – початку ХХ ст. – Біла Церква, 2008. – С. 15.

¹⁰ Степаненко А.В. «Киевский почин» о. Петра Лебединцева: Попытка микроисторического анализа // Проблемы історії України ХІХ – початку ХХ ст. Вид. 15. – К., 2008. – 325 с.

¹¹ Прокопенко Р. Церковно-приходские школы в системе начального народного образования в России в ХІХ – начале ХХ века. 2011. – С. 3–27.

¹² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Київська духовна консисторія. Клірові відомості церков Київської єпархії. Спасо-Преображенський собор. Біла Церква. – Оп. 998. – Спр. 8. – Арк. 363.

¹³ Там само. – Арк. 11.

- ¹⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1009. – Спр. 157. Клірові відомості Києво-Софійського Собору. – Арк. 683.
- ¹⁵ Перерва В. Православне Надросся у ХІХ столітті. – Біла Церква, 2004. – С. 187.
- ¹⁶ Ракитин. О крестьянской школе // Киевские епархиальные ведомости. – 1822. – № 22. – С. 417.
- ¹⁷ Гордієвський І. Памяти Кафедрального протоіерея... – 1897. – № 5. – С. 257.
- ¹⁸ Там само. – С. 257.
- ¹⁹ Крайній К. К. Петро Гаврилович Лебединцев // Печерський благовісник. – 2004. – № 1. – С. 27.
- ²⁰ Лебединцев Петро Гаврилович // Інститут історії Національної Академії наук України. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://history.org.ua/?termin=Lebedintsev_P_G
- ²¹ Памяти кафедрального протоіерея Петра Гавриловича Лебединцева // Киевские епархиальные ведомости. – 1897. – № 9. – С. 429.
- ²² Історія освіти району // Освіта Богуславщини. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvitaboguslav.at.ua/index/0-17>
- ²³ Гордієвський І. Памяти Кафедрального протоіерея... – 1897. – № 9. – С. 429.
- ²⁴ Там само. – № 5 – С. 259.
- ²⁵ Цыпин В. прот. История русской православной церкви. Приводится по изданию: Цыпин В.А., прот. История Русской Православной Церкви, 1917–1990: Учебник для православных духовных семинарий. – М., 1994. – 256 с.
- ²⁶ Гордієвський І. Памяти Кафедрального протоіерея... – 1897. – № 6. – С. 299.
- ²⁷ Крайній К. К. Петро Гаврилович Лебединцев... – С. 8.
- ²⁸ Науменко В. Петр Гаврилович Лебединцев (некролог)... – С. 343.

В статтє на основе архивных источников рассмотрен период детских и юношеских лет Петра Гавриловича Лебединцева. Прослежен комплекс социально-образовательных проблем, которые повлияли на мировоззрение будущего киевского кафедрального протоіерея.

Ключевые слова: Петр Лебединцев, Киев, протоіерей.

On the basis of archival sources the childhood and teenage years of Petro Havrylovych Lebedyntsev are studied in the article. The complex of social and educational issues that affected the world of the future Kyiv cathedral archpriest is traced.

Keywords: Petro Lebedyntsev, Kyiv, archpriest.